

УДК 332.133

Ковальська Л.Л.[□], д.е.н., професор,
Речун О.Ю., к.е.н., доцент

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗДРІБНОЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ МЕРЕЖІ РЕГІОНІВ ДЕРЖАВИ

Досліджено концептуальні підходи до територіальної організації роздрібно-торговельної мережі; розглянуто класичну, неокласичну та альтернативну теорії торгівлі, визначено змістові ознаки понять територіальна організація та роздрібно-торговельна мережа.

Ключові поняття: територіальна організація, роздрібно-торговля, торговельна мережа, теорії торгівлі, регіон.

Ковальская Л.Л., Речун О.Ю.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВОЙ СЕТИ РЕГИОНОВ ГОСУДАРСТВА

Исследованы концептуальные подходы к территориальной организации розничной торговой сети; рассмотрены классическую неоклассическую и альтернативную теории торговли, определены содержательные признаки понятий территориальная организация и розничная торговая сеть.

Ключевые понятия: территориальная организация, розничная торговля, торговая сеть, теории торговли, регион.

KovalskaL., RechunO.

THE THEORETICAL BASIS OF TERRITIRIAL ORGANIZATION OF RETAIL NETWORK REGIONS OF THE STATE

Researched conceptual approaches to the territorial organization of retail network, considered classical, neoclassical and alternative theories of trade, defining the content of signs notions territorial organization and retail trade network.

Key concepts: territorial organization, retail, retail chain, trade theory, the region

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ринкові умови господарювання супроводжуються інтенсивною диверсифікацією роздрібно-торгівлі, де кожен із торговельних об'єктів

[□] Ковальська Л.Л., Речун О.Ю.

прагне до максимального задоволення потреб споживачів та одержання на цій основі максимального прибутку. У свою чергу, максимальне задоволення потреб споживачів вимагає раціональної територіальної організації роздрібних торговельних об'єктів по території регіонів держави. Водночас, необхідно відмітити, що ринкові процеси призвели до радикальних змін економічних умов функціонування торгівлі, виникнення значних диспропорцій у рівнях розвитку торговельної мережі регіонів держави. Це вимагає обґрунтування та застосування нових концептуальних засад до територіальної організації роздрібно торгівлі регіонів держави. Дослідження, що здійснюватимуться в такому напрямі, дадуть змогу визначити найбільш перспективні шляхи розвитку торгівлі із врахуванням проблем та особливостей розвитку кожного регіону держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у розвиток теорій торгівлі внесли такі основоположники, як Т. Мен, А. Монкретєн, Д. Хьюм, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Стюарт Міль, Е.Хекшер, Б. Олін, П. Самуельсон, Р. Джонс, П. Кругман та ряд інших.

Цілі статті. Основним напрямом таких досліджень є розгляд історичних передумов розвитку теорій торгівлі, які пройшли різні етапи становлення і дозволяють визначити, наскільки сформована теоретична база відповідає територіальній організації торгівлі на сучасному етапі розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз літературних джерел з розвитку теорій торгівлі дозволяє виділити три концепції їх становлення (табл. 1).

Суттєвим кроком у розвитку класичної концепції торгівлі є теорія меркантилізму, суть якої полягає у тому, що основою багатства країни є наявність у ній золота. Основним внеском цієї економічної теорії є надання особливої ролі міжнародній торгівлі для економічного зростання країни та розробки конкретної моделі її розвитку [1, с. 10]. Виникнення теорії меркантилізму пов'язане із виходом за межі феодальних теорій самозабезпечення і обґрунтування ролі товару в межах нової господарської системи. Тут держава розглядалася як інструмент регулювання міжнародної торгівлі, до функцій якого мають входити [1, с. 10]:

- підтримка позитивного торговельного балансу – слід вивозити товарів більше, ніж ввозити;

- заборона або суворе обмеження вивозу сировини і дозвіл безмитного імпорту сировини, яка не видобувається усередині країни;

-заборона всякої торгівлі колоній з іншими країнами, а також заборона колоніям виготовляти готові товари. Таким чином, представники цієї теорії торгівлі Т.Мен, А.Монкретьєн, Е.Міссельден та ін. вважали, що сутність та значення меркантилізму найповніше розкриваються через його принципи, такі як ототожнення багатства з грошима; досягнення активного торгового балансу; заохочення вивезення готових виробів та дешевої сировини, напівфабрикатів; заохочення розвитку національної промисловості [2, с. 6]. Водночас, згідно з цією теорією торгівлею можуть займатися лише ті регіони, які здатні забезпечити позитивне сальдо зовнішньо-торговельного балансу. Однак, не завжди можна цього досягти, оскільки регіони держави значно різняться за рівнем розвитку, особливостями структури торгівлі тощо.

Вагомий внесок у розвиток теорій торгівлі вніс А.Сміт та Д.Рікардо, які розвинули теорію абсолютних та порівняльних переваг. Суть абсолютних переваг полягає у тому, що добробут націй залежить не стільки від кількості накопиченого ними золота, скільки від їхньої здатності виробляти кінцеві товари і послуги. Тому основне завдання полягає в розвитку виробництва за рахунок поділу праці і його кооперації. Теорія абсолютних переваг розвиває ідею, згідно з якою країни експортують ті товари, які вони виробляють з меншими витратами (у виробництві яких вони мають абсолютну перевагу), і імпортують ті товари, які виробляються іншими країнами з меншими витратами (у виробництві яких перевага належить їх торговельним партнерам) [3]. Водночас, тут припускалось, що абсолютні переваги у виробництві того чи іншого товару в певній країні формуються завдяки лише одному фактору виробництва – праці, й обумовлюються фактично її продуктивністю: чим вона вища, тим більш ефективно виробництво даного товару в країні і тим вигіднішим буде його експорт. Однак на практиці багато країн не мають абсолютних переваг у виробництві ні одного із товарів [4, с. 10].

Таблиця 1

Характеристика теорій торгівлі*

Концепція	Теорія	Автори	Зміст теорії
Класична	Меркантилізму	Т. Мен, А.Монкретьєн, Е.Міссельден	- ототожнення багатства країни з грошима; підтримка позитивного торговельного балансу
	Абсолютних та порівняльних переваг	А.Сміт, Д.Рікардо	- наявність переваг у виробництві і збуту окремих товарів; - вільна торгівля
	Взаємного попиту	Дж.Стюарт Мілль	- експорт та продаж товарів за інтернаціональною ціною
Неокласична	Співвідношення факторів виробництва	Е.Хекшер, Б.Олін	- міжнародний обмін товарами є обміном надлишкових факторів та рідкісні фактори
	Вирівнювання цін на фактори виробництва	П.Самуельсон	- вирівнювання цін на товари через різну забезпеченість країн специфічними факторами виробництва
Альтернативна	Специфічних факторів виробництва	Р.Джонс	- розходження цін на товари через різну забезпеченість країн специфічними факторами виробництва
	Міжнародної торгівлі	П.Кругман	- спеціалізація країн на товарах за рахунок економії масштабу
	Внутрішньогалузевої торгівлі	П.Кругман	- обмін між країнами продукцією різних галузей

* – розроблено авторами

Сформулювавши теорію порівняльних переваг, Д.Рікардо довів, що всі країни здатні одержувати прибуток у міжнародній торгівлі не лише завдяки абсолютній перевазі, але і за відносна переваги [5]. Він ввів поняття альтернативної ціни, під яким розумів порівняння цін одиниць двох товарів на внутрішньому ринку, виражених через кількість робочого часу, витраченого на їх виробництво. Отже, для

будь-яких двох країн і для будь-яких двох товарів порівняльна перевага залежить лише від співвідношення продуктивності праці в кожній із країн. Теорія порівняльних переваг ґрунтується на тому, що якщо країни спеціалізуються на виробництві тих товарів, які вони можуть робити з відносно більш низькими витратами порівняно з іншими країнами, то торгівля буде взаємовигідною для обох країн, незалежно від того, чи є виробництво в одній з них абсолютно ефективним, ніж в іншій.

Таким чином, за часів А.Сміта та Д.Рікардо основна увага приділялась природним факторам, які найбільшою мірою впливали на міжнародний поділ праці, і саме завдяки їм формувались переваги тієї чи іншої країни в певній галузі суспільного виробництва. У сучасних умовах цей фактор втратив своє переважне значення. Вагомого значення набуває наявність власних і сучасних засобів праці у торгівлі. Водночас, принцип порівняльної переваги підтверджує, що в цілому вільна торгівля, на відміну від автократії, сприяє досягненню вищого рівня ефективності, а також надає можливість кожній країні досягти вищого рівня виробництва і споживання, порівняно із ситуацією ізоляції [4, с. 11].

Теоретично політика вільної торгівлі має багато суттєвих переваг, де регіони держави можуть спеціалізуватись на виробництві тих товарів, які мають переваги, стимулювати експорт тих товарів, які не можуть бути продані на внутрішньому ринку. Проте, практично жоден регіон держави не дотримується певною мірою принципів вільної торгівлі, що доводиться певними аргументами. Основний з них – це відсутність на ринку держави досконалої конкуренції. Лише регіони із високим рівнем конкурентоспроможності можуть дозволити собі дотримуватись принципів вільної торгівлі, що, в свою чергу, призводить до порушення територіальної організації торгівлі. Водночас, недоліком даної теорії є те, що у торгівлі можуть брати участь лише два регіони, які торгують лише двома товарами, формуючи при цьому абсолютні та порівняльні переваги.

Розвитком теорії порівняльних переваг стала теорія взаємного попиту Дж.Стюарта Мілля, яка вводить поняття інтернаціональної вартості. В умовах вільної торгівлі товари будуть обмінюватися за такого співвідношення цін, яке встановлюється в проміжку між існуючими всередині кожної з країн відносними цінами на товари, якими вони торгують [1, с. 14]. Кінцевий рівень цін взаємної торгівлі

буде залежати від обсягу світового попиту та пропозиції на кожний з цих товарів.

Він вважав, що якщо країна, яка виробляє ту чи іншу продукцію, має високий попит на неї за кордоном, то вона відповідно може його експортувати за інтернаціональною ціною [6, с. 9]. Серед факторів виробництва пріоритетного значення він надавав капіталу, який через заощадження та інвестиції здійснює необмежений вплив на зростання виробництва та посилення можливостей його конкурентних переваг [6, с. 9; 7].

Непорозуміння принципу відносних переваг спричиняє такі прорахунки у торговельній політиці:

- кожна країна має захищати свої слабкі галузі від іноземної конкуренції;

- теза про нееквівалентний характер торгівлі країн, що розвиваються, з розвиненими країнами є прихованою формою експлуатації.

Однак, використання теорії порівняльних переваг не дозволяє врахувати транспортні витрати, які можуть бути досить значними, що робить відповідно торгівлю неефективною та не вигідною та не пояснює торгівлю між приблизно однаковими за рівнем розвитку регіонами, коли жоден із них не має відносної переваги над іншим.

Таким чином, класичні теорії торгівлі пояснюють торгівлю розходженням абсолютних і відносних витрат праці на виробництво товарів у різних країнах та регіонах.

Вагомим доробком неокласичних теорій торгівлі є теорія співвідношення факторів виробництва та теорія вирівнювання цін на фактори виробництва.

Прорив у теорії торгівлі був зроблений у 20-х роках ХХ ст. економістами-неокласиками зі Швеції – Е.Хекшером та його учнем Б.Оліном. Е.Хекшер заклав фундамент теорії співвідношення факторів виробництва у статті «Вплив зовнішньої торгівлі на розподіл доходів» [8, с. 15]. Він встановив, що кожна країна має тенденцію спеціалізуватися на тому виробництві, для якого співвідношення факторів виробництва, яке вона має, є найсприятливішим [9, с. 24]. У 1933 р. учень Е.Хекшера Б.Олін у роботі «Міжрегіональна та міжнародна торгівля» уточнив цей аналіз формулюванням: міжнародний обмін є обміном надлишкових факторів на рідкісні фактори [9, с. 24]. Країни експортують продукти інтенсивного використання надлишкових факторів та імпортують продукти інтенсивного

використання дефіцитних для них факторів. Таким чином, теорія Хекшера-Оліна пропонує модель торгівлі шляхом порівняльної забезпеченості країн факторами виробництва.

Дана теорія торгівлі може бути використана на міжрегіональному рівні, де кожен регіон держави шляхом надлишку тих чи інших факторів виробництва чи ресурсів зможе забезпечити собі конкурентні переваги порівняно з іншими, розвивати ті види торгівлі та реалізовувати ту продукцію, для виробництва якої застосовуються дешеві фактори виробництва.

Іншою теорією, що пояснює торгівлю за рахунок різної наділеності факторами виробництва, є теорія вирівнювання цін на фактори виробництва, розроблена П.Самуельсоном. Він сформулював так звану теорію специфічних факторів виробництва і теорему вирівнювання цін на фактори виробництва і розподільних ефектів міжнародної торгівлі. Міжнародна торгівля призводить до вирівнювання абсолютних і відносних цін на гомогенні фактори виробництва в торгуючих країнах. Водночас, дана теорія розглядалась не просто як взаємовигідний обмін, але і як засіб, що дозволяє скоротити розрив між країнами у рівнях розвитку.

Однак, експортуючи товар в іншу країну, ціни на продукцію будуть диференціюватись залежно від ведення країною тієї чи іншої торговельної політики. Так, держава може застосовувати імпорتنі чи експортні тарифи, субсидії з однією країною, в той же час звільняючи від оподаткування товари з інших країн. З іншого боку, між країнами та між її регіонами в силу ряду обставин (інтенсивність використання факторів виробництва, методи управління, базові умови розвитку) завжди буде спостерігатись розрив у рівнях розвитку торговельної діяльності.

Починаючи із середини ХХ століття з'явилися нові альтернативні теорії, які прагнули пояснити різні аспекти міжнародної торгівлі.

В свою чергу, Р.Джонс розробив теорію специфічних факторів виробництва. Основними умовами цієї теорії є використання трьох факторів виробництва: праці, капіталу та землі, а також передбачається торгівля двох країн двома товарами. Дана теорія стверджує, що в основі міжнародної торгівлі лежить розходження у відносних цінах на товари, які виникають через різну забезпеченість країн специфічними факторами виробництва. Водночас, ця теорія передбачає, що різна наявність факторів виробництва в країнах

призводить до розходжень у відносній пропозиції товарів і відносних цінах, що й спонукає їх торгувати. Також в результаті міжнародної торгівлі фактори, які специфічні для експортного сектору, розвиваються, а фактори, які специфічні для сектору, що конкурує з імпортом, скорочуються.

Значний внесок у розвиток теорії торгівлі в умовах монополістичної конкуренції зробив П.Кругман. Він є засновником «нової теорії міжнародної торгівлі», яка пояснює торгівлю в умовах монополістичної конкуренції [1, с. 25]. Модель міжнародної торгівлі в умовах монополістичної конкуренції встановлює залежність величини продажів даної фірми від продажів галузі в цілому, кількості фірм у галузі, ціни товару даної фірми, середньої ціни конкуруючих товарів.

Торгівля між країнами, які однакові або дуже близькі за наділенням факторів виробництва, пояснюється спеціалізацією країн на певних товарах в силу непорівняльних переваг, а економії масштабу, коли зростання витрат факторів на одиницю призводить до зростання виробництва більше ніж на одиницю.

Сучасний розвиток міжнародної торгівлі з урахуванням інтеграційних процесів характеризується поширенням між країнами торгівлі диференційованими товарами даної галузі. У зв'язку з цим знайшла свій прояв теорія внутрішньогалузевої торгівлі.

Згідно з цією теорією за ступенем диференціації номенклатури товарів міжнародна торгівля поділяється на:

- внутрішньогалузеву торгівлю – обмін між країнами диференційованою продукцією різних виробників;
- міжгалузеву торгівлю – обмін між країнами продукцією різних галузей.

Дана теорія торгівлі дозволяє задовольнити різноманітні потреби споживачів, які бажають мати більший вибір товарів в межах однієї товарної групи.

Отже, зважаючи на вищерозглянуті теорії торгівлі та етапи їх розвитку, можна зробити висновок про вагомий внесок різних економістів у розвиток торгівлі. Вище розглянуті теорії торгівлі стосувалися в основному міжнародної торгівлі, в основу яких було покладено наявність абсолютних та порівняльних переваг у торгівлі окремими видами товарів, наявність факторів виробництва продукції, вільної торгівлі, досягнення позитивного зовнішньоторговельного балансу.

Проте вищерозглянуті теорії торгівлі недостатньо розкривають питання торговельної діяльності на регіональному рівні, не відображають особливостей територіальної організації торгівлі, що вимагає досліджень теорій просторового розміщення торговельних об'єктів, виявлення місця логістичної концепції в теоріях просторового розміщення, що в подальшому дозволить удосконалити територіальну організацію роздрібної торговельної мережі регіонів держави.

Значний внесок у розвиток теорій просторового розміщення внесли такі науковці, як Й.Тюнен, А.Вебер, В.Крісталлер, А.Льош, Дж.Фрідман, Ф.Перру, Ж.Будвіль, П.Потьє, Дж. Хоуард, Е. Маккарті, А. Корбін та ін.

Однією із перших теорій просторового розміщення була теорія розміщення сільського господарства Й.Тюнена, викладена ним у книзі «Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства і національної економіки. Дослідження про вплив хлібних цін, багатства ґрунту і накладних витрат на землеробство». Основну увагу в теорії Тюнена приділено трьом головним чинникам та їх взаємозв'язкам: відстані від господарства до міста (ринку збуту); цінам на різні види сільськогосподарської продукції; земельній ренті.

У межах «ізолюваної держави» просторова диференціація у використанні земель у сільськогосподарському виробництві стала результатом дії трьох чинників: номенклатури та обсягів аграрного виробництва, які вимагаються містом; технології аграрного виробництва і перевезень готової продукції; прагнення кожного виробника до максимізації земельної ренти шляхом виробництва таких видів продукції, для яких місцезнаходження його земель відносно ринку збуту є найбільш вигідним.

На основі аналізу взаємодії цих чинників і великого обсягу інформації Й.Тюнен виокремив зони спеціалізації виробництва, які широко відомі як класичні кільця Тюнена [10, с. 37]. Й. Тюнен вважав, що найбільш важливим фактором, який впливає на витрати та прибуток, є фактор територіального розміщення, що впливає на спеціалізацію підприємств.

Вагомий внесок у розвиток теорій просторового розміщення вніс німецький вчений В. Лаунхардт, який розробив метод вагового (або локаційного) трикутника для знаходження оптимального розміщення підприємства залежно від вагових співвідношень вантажів та відстаней, на які вони перевозяться [11].

Важливе місце в системі теорій просторового розміщення та регіонального розвитку займає теорія розміщення промисловості А.Вебера, яка була висвітлена у книзі «Про розміщення промисловості: чиста теорія штандарта (розміщення)» [10, с. 39].

Згідно з теорією А.Вебера розміщення промисловості визначається трьома «орієнтаціями» [10, с. 39]:

- транспортною (будівництво підприємств здійснюється там, де витрати на транспорт мінімальні);
- робітничою, або трудоворесурсною (будівництво підприємств здійснюється у пунктах з найбільш дешевою робочою силою);
- агломераційною (підприємства розміщуються в центрах скупчення інших промислових підприємств, що веде до скорочення витрат на створення транспортних сполучень енергетичного господарства, комунальних об'єктів, тобто всього того, що називається виробничою інфраструктурою).

В свою чергу, він розробив багатофакторну теорію розміщення промислового підприємства, яка опирається на методи кількісного аналізу, тобто математичного моделювання. Основними принципами розміщення промисловості та території регіону за теорією А. Вебера є [12]:

- на основі мікроекономічного підходу можна побудувати методологічну схему оптимального рішення щодо розміщення окремих підприємств;
- мінімізація витрат окремого підприємства є головним критерієм його розміщення.

Таким чином, в даному випадку регіон розглядався як ринок збуту продукції, а просторовий аспект ринків збуту та джерел сировини – як основний чинник розвитку та розміщення виробництва в регіоні [13]. Отже, як видно, формувався свого роду підхід до територіальної організації роздрібно-торговельної мережі, в основі якого закладено такий інструмент, як логістика.

В свою чергу, В.Крісталлер у науковій праці «Центральні місця в Південній Німеччині» розробив теорію, яка розкриває особливості розташування населених пунктів, або як він їх ще називав «центральні місця» [10]. Під центральними місцями він розумів економічні центри, які забезпечують продукцією свій округ, який може являти собою як сільську місцевість, так і розосереджені поселення міського типу. В.Крісталлер досліджував міста і визначив, чому місто займає визначене місцезонашування серед інших населених пунктів.

Ця теорія пояснює, чому одні товари і послуги мають вироблятися в кожному населеному пункті, другі – у середніх селищах, треті – лише у великих містах. Теорія центральних місць дозволяє сформулювати загальні уявлення про доцільне розселення на тій чи іншій території. На її основі можуть бути створені найбільш економічні структури ринкових зон, забезпечені найкоротші маршрути пересувань, розроблені оптимальні адміністративно-територіальні органи управління [10, с. 41].

В продовження теорії центральних місць А.Льошем було розроблено теорію просторової економічної рівноваги, розглянутої у праці «Просторова організація господарства» [14, с. 40]. Він висунув ідею оптимальної конфігурації районів і побудував абстрактну модель районування території у вигляді сот. В центрі шестикутника – центральне місце. Кожен район включає інші райони, які мають також форму шестикутника [14, с. 40]. Використовуючи математичний апарат, науковець визначає радіус збуту різноманітних товарів, враховуючи при цьому витрати на транспортування та фактор попиту як функцію ціни. Товари з однаковими радіусами реалізації призводять до формування окремої категорії ринків. Ці ринки тісно наближаються один до одного, утворюючи мережу шестикутника, яка покриває усю територію.

Згодом набула поширення теорія «центр – периферія» Дж.Фрідмана, яка передбачала мінімальне втручання уряду в економіку регіонів. Відповідно до цієї теорії зниження міжрегіональних балансів більше не розглядалося як першочергове завдання держави. Пропонувалась підтримка окремих, пріоритетних для національної економіки регіонів, що згодом мали стати своєрідними локомотивами для інших. Постійне домінування центру над периферією забезпечується постійною інноваційною діяльністю: у центрі найбільш інтенсивні контакти, доступ до інформації, ресурсів тощо [2, с. 23].

Представниками теорії полюсів зростання є Ф.Перру, Ж.Будвіль, Х.Лаусен, П.Потьє. Вони обґрунтували галузі виробництва за тенденціями їх розвитку, виокремивши галузі, які розвиваються досить низькими темпами, та ті галузі, які дають поштовх розвитку іншим. Місце розташування комплексу галузей, які динамічно розвиваються, Ф.Перру назвав географічно агломерованим полюсом розвитку. В основі ідеї полюсів зростання лежить уявлення про

провідну роль галузевої структури економіки, і у першу чергу пріоритетних галузей, що створюють нові товари та послуги.

Ж.Будвіль, в свою чергу, показав, що полюси зростання можна розглядати не лише як сукупність підприємств лідируючих галузей, а й як конкретні території, що виконують в економіці країни чи регіону функцію джерела інновацій і прогресу. Згідно з його підходом регіональний полюс являє собою набір галузей, що розвиваються і розширюються, розташованих в урбанізованій зоні.

Ж.-Р. Будвіль запропонував свою класифікацію агломераційних утворень, яка охоплює [15, с. 36-39]:

- дрібні та середні міста, що спеціалізуються на галузях третинного сектору та обслуговують прилеглу сільську місцевість;

- промислові міста середнього розміру з диверсифікованою структурою господарства, що розвиваються за рахунок зовнішніх впливів;

- велику міську агломерацію з розвинутою структурою господарства, яка охоплює пропульсивні галузі, що зумовлює автономність зростання;

- полюси інтеграції, що поєднують декілька міських систем і визначають всю еволюцію просторових структур.

Зважаючи на це, можна говорити про свого роду логістичні центри, в яких здійснюється інтегрована логістика, зазначивши, що саме полюси інтеграції (логістичні центри) визначають розміщення торговельних об'єктів по території регіонів держави.

На думку Х.Лаусена, полюсом зростання є сукупність підприємств регіону, які виступають ядром його економічного зростання [2, с. 23].

В свою чергу, П.Потьє вважав, що регіони, територія яких є транзитною у відношенні до інших, мають додаткові можливості економічного зростання.

Дослідження теорій просторового розміщення було б неповним без розгляду концепції М. Кастельє, який розглядав такі поняття, як «простір місць» та «простір потоків». Якщо «простір місця» характеризують чітко визначені державні та адміністративні кордони, то в «просторі потоків» чіткі межі абсолютно відсутні. Якщо «простір місця» зумовлений існуванням держави як інституту, то «простір потоків» – існуванням економічної системи загалом [16]. Отже, він свого роду вивчав потоки в регіоні, який складав певний простір.

Дослідження спільного впливу просторових характеристик попиту і пропозиції споживчих товарів і послуг отримали подальший розвиток в концепції геомаркетингу (А.Шоу, Л.Уелд, Дж.Хоуард, Е.Маккарті, А. Корбін). В рамках даного підходу досліджуються територіальні характеристики ринків, проводиться географічна сегментація ринків, вивчаються залежності ринкової поведінки покупців від регіональних чинників. Регіональний ринок розглядається з позиції визначення розмірів ринкових зон і територіальних характеристик попиту і пропозиції товарів і послуг.

Виділяють два основні напрями досліджень в концепції геомаркетингу. Перший підхід розглядає регіональний ринок з погляду реалізації продукції однієї фірми і формування нового попиту на товари і послуги. Основи цього підходу були сформовані американськими економістами А.Шоу і Л.Уелдом, які обґрунтували необхідність створення комплексу фірм, що займаються просуванням продукції фірми на ринок [17; 18].

Розвиваючи цей підхід, Дж. Хоуард, Е. Маккарті, А. Корбін формують теорію управління ринком, в рамках якої регіональний ринок розглядається з позицій окремого виробничого підприємства і основна увага приділяється вибору оптимальних схем розміщення підприємств торгівлі, які забезпечують мінімізацію витрат обігу, та розробці принципів ухвалення управлінських рішень на основі ринкової інформації [19; 20; 21]. Прихильники даного напрямку до головних проблем розвитку регіонального споживчого ринку відносять територіальну організацію роздрібно-торговельної системи, засновану на ієрархії торгових центрів і ринкових зон, розміри яких варіюють від сільських населених пунктів до крупних економічних районів. Сучасні представники цього підходу, розвиваючи ці ідеї, використовують теорії центральних місць і просторової взаємодії для комплексного дослідження регіонального споживчого ринку, вивчення територіальної структури попиту і пропозиції товарів та послуг, визначення оптимальних розмірів і просторових стандартів нових торгових центрів, а також для прогнозування розвитку регіональних споживчих ринків, ринкових зон і розміщення роздрібно й оптової торговельної мережі [22; 23].

Другий підхід досліджує регіональні ринки на макрорівні, вивчає загально-регіональні системи попиту і пропозиції з метою регіонального планування і прогнозування. Поняття ринку трактується з позицій реалізації продукції в масштабах регіону і

стимулювання економічного зростання в регіоні. Основні функції ринку полягають у створенні умов для просування товарів і послуг від виробничих підприємств до споживачів.

Таким чином, теорії просторового розміщення дозволяють знайти найбільш вигідне місце розташування торговельного об'єкта залежно від наявних факторів виробництва, наприклад віддаленість підприємств торгівлі від підприємств-виробників. Однак, сучасне торговельне підприємство є споживачем послуг інших суб'єктів господарської діяльності з постачання не лише різноманітних товарних ресурсів, але й торгово-технологічного обладнання, торгового інвентарю, транспортних засобів тощо. Їх постачання необхідне для торговельного підприємства протягом усього періоду торговельної діяльності; воно має відносно стабільний характер і значні обсяги.

Отже, можна зробити висновок про те, що в основі теорій просторового розміщення покладено логістичний підхід стосовно пошуку оптимального місця розміщення торговельного об'єкта, враховуючи територіальну віддаленість до ресурсної бази, виявлення причин, чому торговельний об'єкт обирає для своєї діяльності той чи інший регіон. Таким перспективним і водночас реальним інструментом забезпечення стійкого становища об'єктів торгівлі на сучасному етапі є використання в діяльності торговельних підприємств концепції логістики та її інструментарію.

Водночас, діяльність підприємств торгівлі пов'язана з впровадженням спеціально розроблених управлінських процедур, побудованих на логістичному підході, основою якого є планування, забезпечення товаропостачання, зберігання і транспортування як єдиного матеріального потоку. Об'єктом застосування логістичного підходу може бути будь-яка діяльність, де має місце сукупність процесів або подій, а також їх проміжних результатів, що має альтернативну послідовність у просторі і в часі. Логістика охоплює діяльність підприємства торгівлі як на рівні окремих процесів, так і на рівні координації всіх структур, займається напрямом, упорядкуванням і розподілом продукції від виробника до кінцевого споживача, враховуючи рентабельність, результативність, продуктивність, ефективність системи в цілому [24].

Таким чином, концептуальними засадами до територіальної організації роздрібно-торговельної мережі регіонів держави є наступні:

- застосування логістичних технологій у розміщенні торговельних об'єктів, що дозволить забезпечити оптимізацію товаропотоків у регіоні та побудувати регіональну логістичну систему торгівлі;

- оптимальне розташування об'єктів торгівлі по території країни та її регіонів, забезпечення територіальної доступності роздрібних торговельних об'єктів у регіоні (оптимізація розміщення продуктивних сил регіонів, міст, селищ);

- забезпечення вільної торгівлі, де регіони держави мають змогу спеціалізуватись на виробництві та збуту тих видів продукції, для яких є наявні фактори виробництва;

- знаходження найбільш вигідного місця розташування торговельного підприємства у відповідності до наявних факторів виробництва.

Отже, розроблені концептуальні засади територіальної організації роздрібно-торгівельної мережі стануть основою для подальших досліджень змістової характеристики територіальної організації роздрібно-торгівельної мережі, визначення чинників впливу на її розвиток, вибору стратегічних орієнтирів забезпечення раціональної територіальної організації роздрібно-торгівельної мережі.

Отже, основними проблемами в територіальній організації торгівлі, які потребують першочергового вирішення, є [25]: значні регіональні відмінності в забезпеченні об'єктами роздрібно-торгівельної мережі, товарообігу, торговельною площею; закриття великої частини магазинів у селі та відкриття на їх місці павільйонів, що спричиняє зменшення асортименту товарів, а деякою мірою і зниження їх якості; низький рівень функціонування роздрібно-торгівельної мережі; недостатній рівень інтегрованості регіонів у міжнародному економічному просторі; неконтрольоване відкриття стихійних ринків, на яких реалізуються товари низької якості тощо.

Це вимагає визначення ключових ознак, що формують змістове наповнення поняття «територіальна організація роздрібно-торгівельної мережі». Цьому передують дослідження підходів до сутнісної характеристики територіальної організації роздрібно-торгівельної мережі.

На думку М.Некрасова, територіальна організація продуктивних сил – науково-обґрунтоване розміщення взаємопов'язаних виробництв, підприємств, сфери обслуговування населення та інфраструктури, яке дає значний економічний і

соціальний ефект, унаслідок комплектування життєдіяльності людей і повного використання території [26, с. 85].

Такої ж думки дотримуються такі науковці, як Чернюк Л.Г., Клиновий Д.В., пропонуючи наступне визначення територіальної організації як науково обгрунтованого розміщення взаємопов'язаних виробництв, сфери обслуговування населення та виробничої, ринкової й соціальної інфраструктури, яке дає значний економічний і соціальний ефект внаслідок раціонального їх комплектування, концентрації та формування економічно ефективної спеціалізації регіональної економіки [27, с. 58].

Дорогунцов С.І. зазначає, що територіальна організація вимагає обгрунтування наукових основ розміщення виробництва і підприємств із врахуванням їх економічної ефективності та можливої екологічної шкідливості [10, с. 100].

Алимов О.М., Заставний Ф.Д., Федорищева А.М. вважають, що питання територіальної організації продуктивних сил і обгрунтування напрямів розвитку економіки регіонів займають важливе місце в теоретичних економічних дослідженнях, в яких здійснюється не лише аналіз прогресивних форм розміщення матеріального виробництва, але й розробка науково обгрунтованих і найбільш ефективних форм організації і управління [28, с. 12].

На думку Бутко М.П., територіальна організація продуктивних сил являє собою процес упорядкування у просторі різноманітних їх компонентів і означає відношення між продуктивними силами і територією. Це забезпечує спеціалізацію, комплексність та системність розвитку території. Певні просторові форми організації виробництва у вигляді різних комплексів мають найбільш повно відповідати наявним природним, соціальним та економічним умовам і забезпечувати суспільний відтворювальний процес в цілому [29, с. 362].

Погоджуємось зі змістом поняття «територіальна організація», дане такими науковцями, як Герасимчук З.В. та Корецькою Н.І., під якою розуміють науково обгрунтовану систему просторового впорядкування взаємопов'язаних виробництв, сфери обслуговування населення та виробничої, ринкової й соціальної інфраструктур, що дає значний економічний і соціальний ефект внаслідок раціонального їх поєднання та концентрації [30, с. 16].

Колектив авторів Данилишин Б.М., Чернюк Л.Г., Горська О.В., Фащевський М.І., Антоньєва Л.С., Щедрова І.М., Нікітюк М.П., Клиновий Д.В. вважають, що важливим напрямом на сучасному етапі

розвитку економіки регіонів держави є вдосконалення територіальної організації продуктивних сил, що передбачає цілеспрямоване управління формуванням територіальної структури комплексу країни та регіонів у відповідності із наявним природно-ресурсним і соціально-технічним потенціалом [31, с. 498].

Проведені дослідження територіальної організації продуктивних сил вказують на те, що в основі даного поняття покладено такі ознаки, як:

- розміщення об'єктів, що дозволяє забезпечити досягнення певного ефекту;
- розміщення об'єктів у відповідності із наявним потенціалом для їх функціонування.

Значної уваги дослідженню територіальної організації господарства приділяє Стеченко Д.М. Науковець вказує на те, що конкретна форма просторового розвитку виявляється в територіальній організації господарства, де виділяють три визначення поняття «організація» [32, с. 14; 34]:

- внутрішня упорядкованість, погодженість взаємодії більш або менш диференційованих чи автономних частин цілого, що зумовлена його побудовою;
- сукупність процесів або дій, які сприяють утворенню і вдосконаленню взаємозв'язків між частинами цілого;
- об'єднання людей, що спільно реалізують певну програму або мету і діють відповідно до деяких процедур і правил.

Це дозволило йому дати наступне визначення досліджуваному поняттю як планомірно організована, керована система територіального поділу праці, комплексний розвиток і розміщення господарства країни та її окремих частин.

Бутко М.П. територіальну організацію розглядає як розміщення продуктивних сил, що було зазначено вище, а з іншого боку – як динамічний процес, і яка виступає як науково обґрунтоване розміщення взаємопов'язаних виробництв, сфери обслуговування населення та виробничої, ринкової і соціальної інфраструктури, яке дає значний економічний і соціальний ефект. Іншими словами, це поєднання функціонуючих територіальних структур (розселення, виробництва, природокористування), що об'єднуються структурами управління в цілях забезпечення суспільного відтворення на основі економічних законів.

В основу даного поняття покладено таку ознаку, як територіальний поділ праці та розміщення господарства країни.

Територіальну організацію виробництва досліджували Павленко В.Ф., Варламов В.С. Вони під територіальною організацією розуміють сукупність організаційно-управлінських форм досягнення оптимальної структури виробництва на конкретній території [33, с. 12].

Даний підхід акцентує увагу на такій ознаці, як створення оптимальної структури виробництва на певній території.

Таким чином, зважаючи на вище виділені ознаки, під *територіальною організацією* будемо розуміти науково обгрунтоване впорядковане територіальне розміщення об'єктів, функціонування яких дозволить досягти оптимальної структури виробництва і споживання та досягнення соціально-економічного ефекту шляхом раціонального використання наявного потенціалу.

Наступним етапом дослідження є з'ясування змісту поняття «роздрібна торговельна мережа». У сучасній економічній науці є досить багато публікацій з приводу змісту та елементів роздрібно-торговельної мережі, які різняться за своєю суттю.

На думку Бергер І.М., торговельна мережа – це сукупність роздрібних підприємств, що діють на визначеній території, яка є окремою адміністративною одиницею [34; 35].

Гончаров П.Г. торговельну мережу розглядав як сукупність торговельних підприємств та торговельних одиниць, розташованих на певній території [36, с. 10].

В свою чергу, Бланк І.О. зазначає, що реалізація товарів покупцям здійснюється через певні пункти продажу, які формують роздрібну торговельну мережу певного регіону [37].

Вагомий внесок у розвиток роздрібно-торговельної мережі внесли такі науковці, як Дашкова Л.П. та Памбухчянц В.К., які в своїх дослідженнях зазначали, що процес обігу товарів і доведення їх до безпосередніх споживачів закінчується в роздрібній торговельній мережі, що складає основу матеріально-технічної бази торгівлі та є сукупністю торговельних підприємств [38, с.25].

Памбухчянц О.В. роздрібну торговельну мережу трактує як сукупність великої кількості роздрібних торговельних підприємств, що здійснюють купівлю-продаж товарів і надання послуг покупцям для їх особистого, сімейного та домашнього використання [39, с. 9]. В структуру роздрібно-торговельної мережі він включає магазин, магазин-склад, павільйон, кіоск, палатку, посылкову торгівлю.

На думку Голошубової Н.О., роздрібна торгова мережа є основною складовою частиною інфраструктури споживчого ринку. І якщо першою умовою розвитку роздрібногo товарообороту є наявність товарів і послуг, які відповідають попиту покупців за асортиментом, якістю і ціною, то другою, не менш важливою умовою є наявність широко розгалуженої, сучасно обладнаної та з високим рівнем якості обслуговування покупців роздрібної торговельної мережі. Продаж товарів населенню здійснюється через різні види об'єктів торгівлі, сукупність яких і складає в цілому роздрібну торгову мережу [40, с. 8]. На її думку, роздрібну торгову мережу утворюють такі об'єкти: стаціонарна мережа – магазини, ринки (організовані); напівстаціонарна – павільйони, кіоски, торгові автомати; пересувна – вагонолавки, автолавки, автоцистерни, лотки, корзини, палатки тощо.

В свою чергу, колектив авторів Герасимчук З.В., Ковальська Л.Л., Вахович І.М. при трактуванні поняття «роздрібна торгова мережа» дотримуються точки зору, поданої у Національному стандарті України «Роздрібна та оптова торгівля» як «сукупність стаціонарних, напівстаціонарних та пересувних торговельних об'єктів, а також аптек для організації роздрібногo продажу товарів, пунктів дистанційногo продажу товарів, а також пунктів ремонту предметів особистогo користування і домашньогo вжитку, не пов'язаних із виробництвом цих товарів» [41, с. 10]. Таким чином, до роздрібної торговельної мережі вони відносять магазини, магазини-склади, ринки, павільйони, кіоски, автопричепи, автолавки, палатки, аптеки, пункти ремонту предметів особистогo користування і домашньогo вжитку.

Інші науковці (Єгоров В.Ф.) роздрібну торгову мережу представляють як сукупність підприємств роздрібної торгівлі, розміщених в межах конкретної території. Структуру роздрібної торговельної мережі утворюють магазини, павільйони, кіоски, палатки, лотки, авто лавки тощо [42, с. 27].

Колектив науковців Апопій В.В., Міщук І.П., Ребицький В.М. роздрібну торгову мережу трактують як «загальну сукупність стаціонарних, напівстаціонарних, пересувних, віртуальних суб'єктів роздрібногo продажу товарів і послуг, об'єднаних за територіальною ознакою» [43, с. 300]. В структуру роздрібної торговельної мережі вони включили такі елементи, як палатки, кіоски, магазини, торгові автомати, павільйони, торгові комплекси, електронні комерційні центри, збірно-розбірні ятки.

Платонов В.М. роздрібну торгову мережу представляє як сукупність пунктів роздрібного продажу товарів. В її структуру він включає магазини, палатки, павільйони, кіоски, торгові автомати, автомагазини, підприємства посилкової торгівлі [44, с.20].

На думку Тимофєєвої О. та Голошубової Н.О., торгова мережа являє собою сукупність однотипних або різнотипних бізнес-одиниць, які здійснюють роздрібну торгівлю під однією торговою маркою, мають корпоративну стратегію діяльності, єдиний центр управління, координації та контролю, власний розподільчий склад, з якого здійснюється товаропостачання бізнес-одиниць, що входять до складу об'єднання [40, с. 69]

Аналіз літературних джерел щодо трактування поняття «роздрібна торгова мережа» свідчить, що науковці розглядали та досліджували його зміст лише з позиції сукупності різних видів торговельних об'єктів, які розташовані на території певного регіону, тобто лише з позиції «торговельної» як спеціалізації магазинів за асортиментним профілем, розміром магазину, торговельною площею тощо. На нашу думку, зміст даного поняття значно ширший, оскільки передбачає наявність організаційних зв'язків, які складаються всередині торговельної мережі, тобто відображають її внутрішній зміст та структуру. Тому поняття роздрібної торговельної мережі слід розглядати з точки зору сукупності роздрібних одиниць із певними внутрішніми зв'язками.

Зважаючи на це, у своїх дослідженнях будемо виходимо з того, що *роздрібна торгова мережа* являє собою сукупність стаціонарних, напівстаціонарних та пересувних торговельних об'єктів, аптек для організації роздрібного продажу товарів, пунктів дистанційного продажу товарів, пунктів ремонту предметів особистого користування і домашнього вжитку із внутрішніми організаційними зв'язками, призначенням яких є максимальне задоволення потреб споживачів.

Визначившись зі змістом понять «територіальна організація» та «роздрібна торгова мережа», можемо дати авторське бачення сутнісної характеристики *територіальної організації роздрібної торговельної мережі* як науково обґрунтоване впорядковане територіальне розміщення об'єктів торгівлі по території регіонів держави (забезпеченість торговельними об'єктами та доступність до них) з метою забезпечення високої результативності їх функціонування, що дозволить оптимізувати товаропотоки у регіоні та забезпечити потреби кінцевих споживачів.

Зважаючи на вищевиділені проблеми територіальної організації роздрібної торговельної мережі та сутнісну характеристику її економічного змісту, вважаємо, що раціональна територіальна організація роздрібної торговельної мережі повинна відповідати таким вимогам (рис. 1):

- максимальне наближення торговельних об'єктів до споживачів, що зумовлено необхідністю скорочення витрат споживання, де радіус обслуговування повинен становити не більше 500 м;
- рівномірність розташування торговельних об'єктів на території регіону у відповідності до щільності населення;
- оптимізація регіональних потоків товарів із ресурсами та їх розміщенням;
- групове розміщення торговельних об'єктів різного товарного профілю задля комплексного задоволення потреб споживачів.

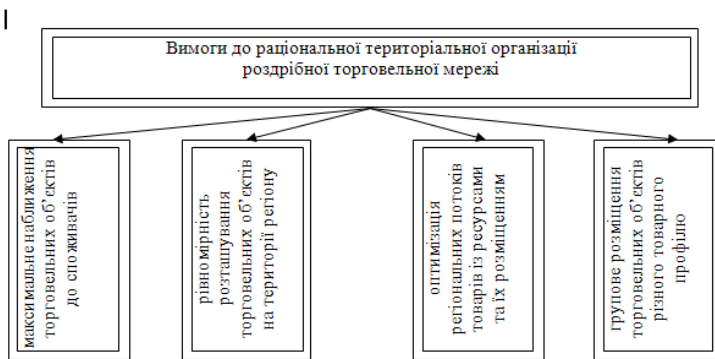

Рис. 1. Вимоги до раціональної територіальної організації роздрібної торговельної мережі*

* – розроблено авторами

Висновки. Отже, дослідження торговельних об'єктів, їх розміщення по території України дозволить виявити та підтвердити проблеми, що існують у територіальній організації роздрібних торгових об'єктів, та, відповідно, розробити заходи щодо їх усунення. Цьому повинне передувати дослідження чинників, які впливають на територіальну організацію роздрібної торговельної мережі та зумовлюють регіональні асиметрії.

1. Міжнародна торгівля / А.П. Румянцев, А.І. Башинська, І.М. Корнилова, Ю.В. Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 376 с.
2. Ковальська Л.Л. Оцінка конкурентоспроможності регіону та механізми її підвищення : монографія / Л.Л. Ковальська. – Луцьк : ЛДТУ, 2007. – 385 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Антология экономической классики / А. Смит. – М. : Эконом, 1993.
4. Мазаракі А.А. Зовнішньоекономічна політика України : європейський та російський вектор / А.А. Мазаракі, В.В. Юхименко, О.П. Гребельник та ін. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 280 с.
5. Риккардо Д. Начала политической экономики и налогового обложения: Собр. соч. / Д. Риккардо. – М. : Политиздат, 1995.
6. Портер М. Международная конкуренция : пер с англ. / М. Портер ; [под ред. и с предисловием В.Д. Щетинина]. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
7. Porter Michael E. Competitive Strategy : Techniques for Analyzing Industries and Competitors / Porter Michael E. – New York : The Free Press, 1980.
8. Шнипко О.С. Національна конкурентоспроможність : сутність, проблеми, механізми реалізації / О.С. Шнипко. – К. : Наук.думка, 2003. – 334 с.
9. Фатхутдинов Ф. Конкурентоспособность : экономика, стратегия, управление / Ф. Фатхутдинов. – М. : Инфра, 2000. – 540 с.
10. Дорогунцов С.І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : підруч. / С.І. Дорогунцов, Т.А. Заяць, Ю.І. Пітюренко та ін. – К. : КНЕУ, 2005. – 988 с.
11. Launhardt W. Die Bestimmung des Zweckmassgsten Standort Einer Gewerblichen Anlage // Zeitschrift des Vereins der Deutscher Sngeniers. – 1982. В. XXX. – №3.
12. Вебер А. Теория размещения промышленности / А. Вебер. – М., 1926.
13. Englander O. Theorie des Guterverkehrs und der Frachtsatre / O.Englander. – Jena, 1924.; Palander T. Betrage zur Standorttheorie / T. Palander. – Uppsala, 1935.
14. Бутов В.И. Основы региональной экономики : учебн. пособ. / В.И.Бутов, В.Г. Игнатов, Н.П. Кетова. – М. : Ростов на Дону, 2001. – 448 с.
15. Павленко В.П. Управління регіональним розвитком в умовах перехідної економіки України : дис. ... канд. екон. наук : 08.10.01 / В.П.Павленко. – К., 2006. – 198 с.
16. Семенов В. Ф. Регіональна економіка : навч. посібн. / В. Ф. Семенов. – К. : МП Леся, 2008. – 596 с.
17. Show A. An Approach to Business Problem / A. Show. – Cambridge, 1916.
18. Weld L. Marketing Functions and Marketing Organization / L. Weld // American Economic Review, June 1917.
19. Howard G. Marketing Management Analysis and Decision / G. Howard. – Homewood, 1957.
20. McCarty E.J. Basic Marketing : A Managerial Approach / E.J. McCarty. – Homewood, 1960.
21. Laso H. Management in Marketing / H. Laso, A. Corbin. – New York, 1960.
22. Davies R. Retail and Commercial Planning / R. Davies. – London, 1984.
23. Berry B. Market Center and Retail Locations / B. Berry, J. Parr. – New Jersey, 1992.

24. Дерев'яно О.Г. Обґрунтування загальноекономічної стратегії організації та логістика / О.Г. Дерев'яно // Експрес-новини: наука, техніка, виробництво. – 1998. – № 3–4. – С. 37–39.
25. Шпильова Ю.Б. Основні напрями розвитку та розміщення соціальної інфраструктури в умовах транзитивної економіки: дис. ... канд. екон. наук : 08.10.01 / Ю.Б. Шпильова. – К., 2006. – 211 с.
26. Некрасов Н.Н. Региональная экономика : теория, проблемы, методы / Н.Н. Некрасов. – М. : Экономика, 1975. – 316 с.
27. Чернюк Л.Г. Розміщення продуктивних сил України : навч. посібн. / Л.Г. Чернюк, Д.В. Клиновий. – К. : ЦУЛ, 2002. – 470 с.
28. Алымов А.Н. Размещение производительных сил / А.Н. Алымов, Ф.Д. Заставный, А.Н. Федорищева. – К. : Наук. думка, 1978. – 287 с.
29. Бутко М.П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці / М.П. Бутко. – К. : Знання України, 2005. – 476 с.
30. Герасимчук З. В., Корецька Н. І. Територіальна організація банківської системи регіонів України: оцінка та стратегії забезпечення її раціональності: Монографія / З. В. Герасимчук, Н. І. Корецька. – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2010. – 312 с.
31. Продуктивні сили економічних районів України / Б.М. Данилишин, Л.Г. Чернюк, О.В. Горська [та ін.]. – К. : Нічлава, 2000. – 520 с.
32. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком : навч. посіб. / Д.М. Стеченко. – К. : Вища школа, 2000. – 223 с.
33. Павленко В.Ф. Территориальное развитие народного хозяйства / В.Ф. Павленко, В.С. Варламов. – М. : Экономика, 1981. – 64 с.
34. Бергер И.Н., Чижевская Е.А. Торговые услуги / И.Н.Бергер, Е.А.Чижевская. – К. : Техника, 1984 – 192с.
35. Бергер И.Н., Задорожний В.К., Огородник М.А. Построение и размещение розничной торговой сети / И.Н.Бергер, В.К.Задорожний, М.А.Огородник. – К., 1974 – 114с.
36. Гончаров П.Г. Организация торговли продовольственными товарами / П.Г. Гончаров, В.Ф. Егоров. – М. : Экономика, 1989. – 318 с.
37. Бланк И.А. Торговый менеджмент : учебн. курс / И.А. Бланк. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 488 с.
38. Дашкова Л.П. Организация, технология и проектирование торговых предприятий / Л.П. Дашкова, В.К. Памбухчиянц. – М. : ИВЦ Маркетинг, 2000. – 336 с.
39. Памбухчиянц О.В. Технология розничной торговли : учебн. для начального профессионального образования по профессии «Продавец, контролер-кассир» / О.В. Памбухчиянц. – М. : Издательско-книготорговый центр «Маркетинг», 2001. – 284 с.
40. Голошубова Н.О. Організація торгівлі : підручн. для студ. вищ. навч. закл. / Н.О. Голошубова. – К. : Книга, 2004. – 560 с.
41. Герасимчук З.В. Організація та технологія торгівлі : навч. посібн. / З.В. Герасимчук, Л.Л. Ковальська, І.М. Вахович. – Луцьк: Надстир'я, 2005. – 324 с.
42. Егоров В.Ф. Организация торговли : учебн. для вузов / В.Ф. Егоров. – Санкт-Петербург : Питер, 2004. – 352 с.

43. Апопій В.В. Організація торгівлі : підручник. – 2-ге вид., перероб. та доп. / В.В.Апопій, І.П.Міщук, В.М.Ребицький та ін. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 616 с.
44. Платонов В.Н. Организация торговли : учебн. пособ. / В.Н. Платонов. – Минск : БГЭУ, 2002. – 287 с.